

УДК 821.161.1.091Гоголь+821.161.2.091Звичайна
СВІТЛАНА ЛЕНСЬКА
(Полтава)
orcid.org/0000-0002-9061-2777

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188731>

РЕЦЕПЦІЯ ГОГОЛІВСЬКИХ МОТИВІВ У «МИРГОРОДСЬКОМУ ЯРМАРКУ» ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ

У статті розглянуто форми рецепції та інтерпретації гоголівських мотивів у нарисі письменниці-емігрантки Олени Звичайної (1902–1985) «Миргородський ярмарок». Твір був написаний до двадцятих роковин Голодомору в Україні й опублікований одночасно у двох видавництвах, у Вінніпезі й у Мюнхені, що засвідчило концептуальну важливість нарису у творчому доробку авторки.

Відштовхуючись від романтично-веселої й піднесеної картини «Сорочинського ярмарку» Гоголя, письменниця-емігрантка розкриває моторошну картину голодного існування українського селянства, поставленого на межу смерті антилюдською владою.

Олена Звичайна свідомо вводить алюзійне зіставлення свого твору із гоголівським, використовуючи прийом антитези: багатоголосся ярмарку XIX століття вона протиставляє глухий людський шум напівмертвих людей, які прийшли виміняти останні цінні речі (сорочки, рушники, скатерки тощо) на хліб. Головний герой нарису, статечний і покірний хлібороб Михайло Семенович Самодин приніс на продаж неймовірної краси плахту з приданого своєї бабці, тобто витканой за часів Гоголя. Обмінявши сімейну реліквію на хлібину, він помер, не дійшовши до рідної домівки. Фінальна картина ясної місячної ночі різко контрастує з горем і смертю, зображеними в нарисі Олени Звичайної.

Ремінісценції з гоголівськими текстами відбуваються на рівні заголовків, прихованих цитат, алюзій, натяків, публіцистичних звертань до М. Гоголя. Олена Звичайна не обмежується лише дебютною повістю з «Вечорів на хуторі біля Диканьки», звертаючись також до повісті «Майська ніч, або Утоплена», до творів зі збірки «Миргород» («Повісті про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», «Старосвітські поміщики»), до «Мертвих душ». Гоголівські твори дозволяють авторці сатирично змалювати сучасну їй дійсність, розкрити її антигуманний характер.

Ключові слова: рецепція; ремінісценція; антигуманне спрямування; нарис; романтизм; реалізм; М. Гоголь; Олена Звичайна.

М. Гоголь (1809–1852), за влучним висловом Олеса Гончара, є «генієм із геніїв» (Ніколенко, & Пащенко, 2009, с. 7). Його творчість ось уже майже два століття хвилює серця читачів і привертає пильну увагу літературознавців. Серед визначних гоголезнавців ХХ століття слід назвати Н. Крутікову, О. Білецького, Л. Новиченка, Ю. Барабаша, Ю. Манна, М. Храпченка. У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття гоголезнавство поповнилося глибокими аналітичними студіями П. Михеда й Т. Михед, Т. Гундорової, Г. Грабовича, М. Павлишина, Т. Свербілової, В. Мацапури й багатьох інших учених в Україні та за її межами.

Уплив М. Гоголя не лише на український, але і на світовий літературний процес важко переоцінити. У його творчості органічно переплелися глибокий реалізм із романтичними тенденціями, він однаково талановито відображував героїчне минуле («Тарас Бульба») і сатирично змальовував сучасне («Ревізор», «Мертві душі»). Тож не дивно, що гоголівські мотиви зустрічаються у творчості таких несхожих між собою письменників, як М. Булгаков, М. Хвильовий, Ю. Яновський, І. Драч, Ю. Андрухович та багатьох інших. Системно тема засвоєння гоголівських мотивів українською літературою другої половини ХХ століття розкрита у кандидатській дисертації Марини Кушнерьової (Кушнерьова, 2017), однак вона не може бути остаточно вичерпаною, оскільки гоголівські мотиви відбиваються у сотнях творів на різних рівнях тексту.

Однією з талановитих, але незаслужено забутих письменниць української діаспори є Олена Звичайна (справжнє ім'я – Олена Дельгівська, в заміжжі Джуль) (1902–1985). Драматично склалася її особиста доля: чоловіка, активного учасника національно-визвольних змагань Михайла Джуля було репресовано в 1930-х роках, тож при найменшій нагоді родина залишила батьківщину й переїхала на Захід – до Німеччини, а потім до США (Олена Звичайна).

З 1942 року розпочався творчий шлях письменниці: вийшли нарис «Миргородський ярмарок» (1953), збірка оповідань «Оглянувшись назад...» (1954), повісті «Золотий потічок з голодного Харкова» (1947), «Селянська санаторія» (1952), «“Ти”: Повість із життя українців у золотоверхому Києві у 1927–1929 рр.» (1972), романів «Страх» (1958) і «Ворог народу» (1966) (Олена Звичайна). Проза письменниці не знайшла належного поцінування за життя і лише зараз починає аналітично осмислюватись літературознавцями (Кушнерьова, 2017; Ленська, 2015).

Мета статті – проаналізувати специфіку рецепції творчості М. Гоголя Оленою Звичайною в її нарисі «Миргородський ярмарок».

Уся творчість Олени Звичайної пронизана антигуманною ідеєю. Узавши псевдонім Звичайна, письменниця демонструє невіддільність власної долі від долі мільйонів співвітчизників, які постраждали в жорнах сталінських репресій. Особливо болючою раною для мисткині був Голодомор 1932–1933 років. Саме темі геноциду українського народу і присвячений її нарис «Миргородський ярмарок» (1953). Твір вийшов одночасно у двох видавництвах, що підкреслює його змістову значущість для авторки (Звичайна, 1953а; Звичайна, 1953б).

Олена Звичайна свідомо обрала заголовок до свого твору, що алюзійно відсилає читача до славноз-

© Ленська С.

вісного «Сорочинського ярмарку», яким відкривалася збірка М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831). Як слушно зазначала В. Мацапура, у збірці створено міфопоетичний образ України: «... на першому плані у протиставленні Диканька – Петербург, “наші” хутори і вечорниці – “ваші” хорони і бали. У кожній із повістей Гоголь зумів сказати власне, нове слово про Україну, про її звичаї, повір'я, легенди, пейзажі, побут, героїчне минуле, особливості національного характеру. Створений ним узагальнений образ України пройнятий веселістю та легким сумом, козацьким колоритом. Україна в Гоголя не просто екзотична країна, якою милується подорожуючий спостерігач. Письменник зобразив її “зсередини”, як людина, що добре знає українське життя. Він спробував виразити душу народу...» (Мацапура, 2009, с. 76).

Сюжет гоголівської повісті побудований на типово романтичному мотиві кохання – на заваді щастю Грицька й красуні Параски стає буркотлива мачуха Хівря. Батько дівчини, Солопій Черевик, – людина нерішуча, залежна від думки дружини. Після низки веселих ситуацій конфлікт розв'язується цілком щасливо, сюжет завершується веселим і гамірним весіллям.

Зовсім інший сюжет у нарисі Олени Звичайної, написаному спеціально до 20-х роковин Голодомору в Україні (Звичайна, 1953b, с. 1). Маючи на меті викрити злочини сталінського тоталітарного режиму, авторка свідомо будує свій твір за принципом антитези до гоголівського, починаючи з епіграфа («У Миргороді нема ні злодійства, ні шахрайства» (Звичайна, 1953b, с. 9), узятого з «Повісті, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» М. Гоголя, що ввійшла до збірки «Миргород». Епіграф має іронічний характер, адже у нарисі письменниці-емігрантки змальована панорамна картина нещадного грабунку українського селянства московською владою.

Ярмарок у Гоголя – барвистий і багатоголосий: «Галас, сварка, мукання, мекання, ревіння – усе зливається в один безладний гомін. Воли, мішки, сіно, цигани, горшки, баби, пряники, шапки – все яскраве, строкате, безладне; метушиться купами і снується перед очима. Різноголоса мова потопляє одна одну, і жодне слово не вихопиться, не врятується від цього потопу; жоден крик не вимовиться ясно» (Гоголь, 2008, т. 1, с. 41).

Замість веселого гомону сорочинського ярмарку Олена Звичайна змальовує моторошну тишу – не реве худоба, не бавляться діти, не кричать перекупки. Сотні напівмертвих, виснажених голодом людей продають усе, що залишилося цінного: плахти, мережані сорочки, майстерно вишиті рушники. Справжні витвори мистецтва йдуть за безцінь – міняються на жменю пшона, на хлібину. Замість традиційних продавців і покупців на радянському торжищі є знесилені селяни та гарно вбрані, байдужі до всіх «курортники» – новітня радянська номенклатура, яка з презирством ставиться до ледве живих людей: «голода нет, а есть только куркулі...» (Звичайна, 1953b, с. 15).

Олена Звичайна використовує прийом антитези, аби змалювати два протилежні світи: «Селяни – похмуро-мовчазні, повільні, мляві, ба навіть зовсім нерухомі; курортники балакучі, гомінкі й заклопотано-метушливі. –...– Селяни – у рештках колишнього одягу, не бракує і зовсім обідраних... Курортники – в чистих літніх костюмах і сукнях... не бракує і пишно вдягнених, особливо серед курортниць...» (Звичайна, 1953b, с. 12). Скуповуючи за безцінь справжні витвори народного мистецтва, вони з презирством кидають: «Ти шутіш, дед! За целый хлеб я три таких куплю!» (Звичайна, 1953b, с. 13). Письменниця вдається до прямого діалогу з геніальним автором «Вечорів...», аби підкреслити різку зміну, що відбулася завдяки більшовицькій владі: «Може, саме Гоголь наважиться спитати на весь голос, чому всі тут присутні селяни нараз захворіли водяною, і чому не хворіють на ту ж таки саму водянку численні курортники, що з'їхалися до Миргорода з усіх усюд ССРСР, щоб саме тут ремонтувати своє здоров'я? Бо... як не спитає Микола Васильович, то... вже ніхто не спитає!» (Звичайна, 1953b, с. 14).

На відміну від скромно описаного в «Сорочинському ярмарку» Солопій Черевика, портретна характеристика Михайла Самодина в нарисі Олени Звичайної складається з двох частин – за допомогою антитези авторка змальовує дореволюційне життя персонажа та його сьогодення. Він «... усім виглядом своїм, усією присадукуватою поstattю дуже нагадував добрячий селянський лантух <...>. Його невеликі, глибоко заховані під чолом очі з лагідною ясністю дивилися завжди вперед або прямо в очі співрозмовника, раз-у-раз поблискуючи з-під навислих, волохатих брів такими жвагими іскрами, неначе ті недосяжні зірки з-під скупчення набундючених хмар... Ледь-ледь запудрована першим інеєм буйна русява чуприна, спущені вниз козацькі вуса, лагідна усмішка, що раз-у-раз показувала два ряди білих і міцних, густо посаджених зубів-перлин <...>, та великі, сильні мозолясті руки, – ось ті риси, що в сумі своїй доповнювали портрет цього справжнього сина нашої родючої землі» (Звичайна, 1953b, с. 10). На ярмарку він має значно гірший вигляд: «Кого можуть цікавити набряклі старечі щоки й дивні мішечки, що білими півколами напнулися під дідовими очима? І неприродно повні мозолясті пальці <...>? Хто зверне свою увагу на те, що вся дідова постать нагадує великий селянський лантух, по саму зав'язку налятий якоюсь рідиною <...>?» (Звичайна, 1953b, с. 13).

«Лагідної вдачі, скупий на слова, Самодин дуже рідко сварився з сусідами, а ще рідше – з дружиною. Він ростив-пестив п'ять синів-орлів, – свою зміну, надію й майбутнє, а в своїм зразковім господарстві ніколи не застосовував найманої праці» (Звичайна, 1953b, с. 10). Розмірене старосвітське життя порядного українського селянина зруйнували революційні події. Доля синів невтішна: «Один замучений в ЧК ще на початках революції, другий – засланий на Соловки, мабуть, уже і неживий досі, третій – колгоспник, що помер недавно з голоду разом із невісткою, – тою самою, що, бувало, так гарно співала довгими зимовими вечорами за прядкою, а два інших ще й досі живуть, – служать на совєцьких посадах...» (Звичайна, 1953b, с. 18–19). Авторка підкреслює, що влада розділила родину, протиставила батьків і дітей: опухлі з голоду Михайло й Олександра з двома внучками-сиротами не сміють попросити хліба у синів, які служать цій нелюдській владі.

У Гоголя Солопій Черевик привіз продавати на ярмарок десять мішків відбіреної пшениці, а Ми-

хайло Самодина в Олені Звичайної винис останню цінну річ – столітню плахту, яка дбайливо зберігалася ще з бабиного приданого, тобто з часів автора «Вечорів на хуторі біля Диканьки». Її опис розгорнуто в тоголівському стилі, з риторичними вигуками, влучними деталями: «Яка гра кольорів! Яка гама відтінків! Від білого і золотого до жовто-гарячого і червоного, мов свіжа, незасохла ще кров, а від цього останнього – до синього, брунатного й чорного, як той родючий чорнозем після зливи! І як винахідливо побудовано її вибагливий малюнок на тлі продовгастої шахівниці! Та плахта, як магніт, притягує-приваблює захоплені погляди курортниць, кокетливо граючи на сонці всім багатством мінливих, помистецьки підібраних барв. Кращої плахти, їй-же Богу, на всьому ярмарку нема!» (Звичайна, 1953b, с. 17). Й ось метка кучерява курортниця Ревека Миронівна вподобала плахту-красуню, але ціна селянина – ціла хлібина – видається їй зависокою. Олена Звичайна вдається до прийому ліричних відступів, пристрасних, публіцистичних, у яких розкрито безмір людського горя: «О, Боже Єдиний! Ти бачиш усе! І в цю ж таки мить перед його внутрішнім зором, як на блискавично-швидкім кіноекрані, промайнули уривчасті спогади... Ось він везе хуру пшениці до Миргорода, дбайливо обганяючи оводів зі спин своїх круторогих... А ось року Божого 1930-го виводять його волів і корову з телятком до колгоспу: голосить-плаче Олександра, ревуть воли, відчуваючи щось незвичайне, а він, Самодин, стоїть посеред двору, слухає, дивиться і... мовчить, наче довбнею приголомшений... Ось року 1932 представники влади по всіх дворах і хатах забирають увесь хліб та й те, що до хліба...» (Звичайна, 1953b, с. 20).

Цей спогад головного героя розкриває антилюдську сутність більшовицької влади, уся діяльність якої була спрямована на придушення вільнолюбства українців. Московський уряд мав на меті фізично знищити всіх, хто чинив спротив безсовісному державному грабунку. Саме тому навіть за кинуте в юрбі слово «голод» безіменну просту жінку вивели з натовпу два міліціонери. Не лише представники влади, але й «курортники», які прийшли оздоровитися й відпочити в оспіваний Гоголем Миргород, категорично відкидають навіть думку про штучно створений Голодомор. Помітивши злиті наймицькою Ганною в глечик помії, які вона хотіла віддати селянам із Хомутця, Ревека Миронівна обурено закричала: «– Скільки разів я маю тобі повторювати, що жодного голоду нема?! І що вештаються по місту й просять хліба лише куркулі і підкуркульники, що не хочуть працювати в колгоспах?!» (Звичайна, 1953b, с. 41). І на всі заперечення Ганни господиня-«курортниця» завчено відповідала: «Запам'ятай собі раз і назавжди: голоду нема... А є тільки труднощі росту...» (Звичайна, 1953b, с. 41).

Ця казенна тирада викликала вибух гніву наймицьки Ганни, яка розповіла, що в її рідному Хомутці всі попухли з голоду, що у колгоспі немає ані зернини на посів: «– Так ото від тих труднощів росту у кожному селі тепер так багато мертвих, що їх без труни, без священика... десятками в одну яму, як собак, закопують?! Так ото від... росту люди... людей їдять?! Цікаво! А я й не знала досі, від чого воно таке сталося! Тепер, спасибі Вам, знатиму!» (Звичайна, 1953b, с. 41–42). Але благання Ганни віддати їй недоїдки не викликали жодного співчуття в Ребеки Миронівни. Вона вилила недопите какао в помийницю, викинула туди ж скоринку хліба, яку наймицька хотіла потай віддати голодній сестрі Оришці.

У розділі «Дві дами і селянка» Олена Звичайна алюзією зіставляє свій твір із «Мертвими душами» М. Гоголя: вона вводить образ московської багатійки Марії Іванівни («дами просто приемної») і «всебічно приемної дами» (Звичайна, 1953b, с. 34) – Ребеки Миронівни. Як і в Гоголя, розмови двох пані стосувалися моди: у «Мертвих душах» обговорювалися фасони суконь, а в нарисі Олені Звичайної – мода на «все українське» в Москві й у Ленінграді. Огрядна Марія Іванівна прагне перекупити плахту-красуню в подруги-суперниці, але та не поступається. Сатиричний модус художності модельований письменницею-емігранткою, коли на тлі розповіді наймицьки Ганни про голодні смерті десятків людей дві «курортниці» використовують ситуацію на свою користь – скуповують за безцінь справжні витвори мистецтва.

Оскільки Олена Звичайна означила жанр свого твору як нарис, то вона ввела прямий перегук із М. Гоголем у формі публіцистичного діалогу в розділі «Колись і тепер». Паралелі й протиставлення відбуваються на всіх рівнях поетики. Починається розділ із ностальгійного абзацу про те, що улюблене місто Гоголя Миргород – це той куточок землі, де немає «ні злодійства, ні шахрайства» (Звичайна, 1953b, с. 22). Саме ці слова із «Повісті, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» узяті Оленою Звичайною за епіграф до «Миргородського ярмарку» (Гоголь, 2008, т. 2).

Зміни, які відбулися за сто років у Миргороді, не лише зовнішні – зникла знаменита калюжа на головному майдані, змінилися будиночки навколо нього. Авторка ностальгійно згадує «городничого», який «... гостив, бувало, увесь цвіт тогочасного Миргорода українським борщем, індиками та ще безліччю інших неперевершено смачних страв...» (Звичайна, 1953b, с. 24). Тон оповіді переходить в іронічний: «Тепер про внутрішній спокій Миргорода та й усієї Миргородщини дбають дві районні установи: райуправа НКВД і її вірна служниця райміліція» (Звичайна, 1953b, с. 24).

Сатирична оповідь побудована на антитезі між способом життя жителів містечка за часів Гоголя й у 1930-ті роки: замість «славного миргородського судді Дем'яна Дем'яновича» – «нарсуд», «з якого і найспритніша свиня жодної скарги не викраде» (Звичайна, 1953b, с. 25). Задушлива атмосфера тоталітарної держави викривається в уїдливому зауваженні авторки: «Тепер бо скарги і найдошкульніші заяви (брата на брата, жінки – на чоловіка, дитини – на батьків своїх) у великій моді і пошані, а затаємничена недоторканість їх охороняється якнайсуворіше...» (Звичайна, 1953b, с. 25).

Олена Звичайна прямо зіставляє свій твір із тоголівським: «Нема вже на Миргородщині млинів приватних, які невтомно перемелювали те зерно золотаве, що бурхливим потоком невпинно текло з усіх комор та засіків селянських, у тому числі й з комори Гоголем увіковіченого Солоп'я Черевика... Нема й того власника млина Островського, до якого щороку возив свою пшениченьку підіб-

ний до лантуха з пшеницею Михайло Семенович Самодин... Тепер всі млини державні! Тепер кожен колосок, кожна зернина – державні!» (Звичайна, 1953b, с. 25). Сатира переходить у гіркий сарказм: «Приватні власники одержали “відрядження до штабу Духоніна” або безплатні “пугьовки” на північні “курорти” НКВД...» (Звичайна, 1953b, с. 25).

Сарказмом сповнений і такий абзац: «І Боже ж мій милий! Чого тільки нема у тих крамницях державних! Чого тільки нема! Списки, чого там нема, забрали б надто багато часу, паперу і чорнила, а тому – цур їм! Зате є в тих крамницях горілка, оцет, кава-сурогат і сіль... Мабуть, “переможному пролетаріатові” цього досить, бо... ніхто і натяком не висловлює незадоволення» (Звичайна, 1953b, с. 25–26). Ці рядки різко контрастують з епіграфом до другого розділу гоголівського «Сорочинського ярмарку», взятого із «малоросійської комедії»: «Що, Боже Ти мій Господи! чого нема на тому ярмарку! Колеса, скло, дьоготь, тютюн, ремінь, цибуля, крамарі всякі... – так що, хоч би в кишені було рублів із тридцять, то й тоді б не закупив усього ярмарку» (Гоголь, 2008, т. 1, с. 40).

Олена Звичайна з гіркою ностальгією за старосвітськими поміщиками з однойменної повісті М. Гоголя зі збірки «Миргород», які стали прикладом гармонійних, безконфліктних стосунків. Михайло Самодин із дружиною Олександрою типологічно близькі до Афанасія Івановича й Пульхерії Іванівни Товстогубів. Зникли міцні селянські господарства. Авторка робить екскурс у недавнє минуле, зауваживши, що «недовго тривало те щастя селянське, бо не минуло й дванадцяти років, як з'явилося нове гасло колективізації, що забирало у селянина не тільки те, що “подарувала” йому революція, але також і те, що належало йому з діда-прадіда і що він вважав своєю священною власністю... І тепер, коли відбувається історичний двобій між українським селянством і директивною Кремля, ніхто вже й не згадує про те, що селяни ту землю споконвіку власним потом поливали і що <...> вони чималою мірою допомогли більшовикам захопити владу в Україні» (Звичайна, 1953b, с. 26). Письменниця-емігрантка відверто наголошує, що розгорнуте на початку 1930-х років гасло нищення куркулів є «історичною трагедією масового винищення селянства в Україні» (Звичайна, 1953b, с. 27).

І нарешті Олена Звичайна саркастично зставляє «Мертві душі» Гоголя й Голодомор: «То колись, за царської кріпаччини, бідний Чічков мусив їздити від Манілова до Коробочки, від Плюшкіна до Собакевича, торгуючись і терпеливо скуповуючи мертві селянські душі невеличкими кількостями... Тепер Чічков в советській Україні за один лише рік міг би мати понад сім мільйонів мертвих душ тих селян, що впали жертвами запровадження нової советської кріпаччини способом штучного голоду» (Звичайна, 1953b, с. 27). Письменниця зставляє умови праці, права людини, міру особистої свободи в українських селян до 1917 року й сучасні їй та робить висновки не на користь влади. Авторка констатує, що зникли давні духовні традиції, наприклад недільний церковний передзвін, раніше люди могли вільно відвідувати театр, обговорювати поточні події. Сучасна ж ситуація пронизана підозрілістю, всі наввипередки прославляють керманців держави, аби не потрапити на зовсім інші «курорти». У «країні незнаній ще в історії людства мовчазної слухняності й неперевершеного лоялізму» (Звичайна, 1953b, с. 28) домінує в усіх сферах страх.

Але Олена Звичайна чи не вперше в художньо-публіцистичному творі наводить історичні приклади героїчного спротиву миргородців антигуманній політиці Кремля. Вона згадує миргородське повстання 1919 року, яке очолив Дубчак, розстрілявши криваву місцеву ЧК, повстання проти продрозкладки в 1920 році у Великих Сорочинцях, «...у крові потонули й окремі бунтарські виступи голодних селян на Миргородщині, що стихійно вибухали то тут, то там у 1932–33 рр., як-от, наприклад, розгром хлібних комор на станціях Гоголеве і Сагайдак, а також і так звані “бабські бунти”» (Звичайна, 1953b, с. 29). Крім гоголівських ремінісценцій і алюзій, у нарисі є і тичинівське: «Не той тепер Миргород» (Звичайна, 1953b, с. 29), що натякає на «Пісню про трактористку».

Останній, сьомий розділ нарису Олени Звичайної має назву «Миргород літньої ночі (1833–1933)». Авторка наводить нічний пейзаж із «Повісті про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» і захоплено зазначає, що якби була малярем-митцем, то змалювала б красу миргородської ночі: «Як урочисто, як загадково блимають недосяжні зорі-світи, – такі ж миготливі, боязкі й соромливі, як полум'я численних свічок у ночі... Як тужно, як низько схиляються журливі верби над сріблясто-гомінким і срібно-тьмавим лоном Хорол-річки... Як тихесенько, як заспокійливо шепче щось буйне ніжно-зелене листячко вікових дерев миргородського парку, розказуючи бувальщину про ті часи, коли алеями його залюбки прогулювався Микола Васильович...» (Звичайна, 1953b, с. 43–44).

Наведена картина місячної літньої ночі перегукується зі славнозвісним гоголівським уривком з «Майської ночі, або Утопленої»: «Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української ночі! Пригляньтесь до неї: з середини неба дивиться місяць. Безмежне склепіння небесне розійшлося, розширилось іще безмежніш. Горить і дише воно. Земля вся в срібному світлі; а дивне повітря віє і теплом, і прохолодою, і дише млостю, і розливає океан пахоців. Божественна ніч! Чарівлива ніч! Нерухомо, натхненно стали гаї, виповнені темрявою, і кинули велетенську тінь од себе. Тихі та спокійні ці стави; холод і морок вод їх похмуро оточений темно-зеленими стінами садів. Незаймані гущавини черешень та черемхи боязко простягли своє коріння в студені джерела і шепчуть іноді листям, немов сердячись та гніваючись, коли прекрасний залютник – нічний вітер, закравшись зненацька, цілує їх. Увесь ландшафт спить. А вгорі все дише, все чудове, все урочисте. А на душі й безмежно, і дивно, і рої срібних видінь зграйно виникають у її глибині. Божественна ніч! Чарівлива ніч!» (Гоголь, 2008, т. 1, с. 80).

Об'єднує обидва пейзажі тьохання соловейка, що надає їм особливої романтичної чарівності. Але Олена Звичайна наголошує, що її твір – цілком реалістичний. Тому в тишу і спокій ночі вона вплітає стогони голодних конаючих селян, які прокрадаються ближче до санаторію в марній надії знайти що-небудь їстівне. Погляд авторки зупиняється на постаті Михайла Семеновича Самодина:

«Нерухомий, холодний, скоцюблений, лежить собі тихесенько, до всіх і до всього байдужий, купаючи обличчя в поросі дороги...» (Звичайна, 1953b, с. 45). Селянин-хлібороб помер, так і не донісши до рідного порогу найбільший скарб – пшеничну хлібину, яка б урятувала від смерті і його дружину Олександру, і двох внучок-сиріт. Олена Звичайна саркастично змальовує Ребеку Миронівну, котра щасливо спить, повернувшись до прибитої на стіну плахти-красуні, поруч зі своїм чоловіком, дієтологом миргородського курорту, завдяки якому вона і придбала безцінні шедеври народної творчості.

Завершується нарис зображенням ущерт навантажених потягів з українським зерном, цукром, м'ясом, птицею та іншими продуктами харчування, що прямують до Москви та інших міст СРСР із голодної України: «Брутальним дисонансом порушивши казкову симфонію ночі, потяг із харчами чорною метушливою гусінню сполохано тікає геть, неначе з украденим, – тоне в західній мряці, як у глибокім колодязі... Осі він і промайнув, як той лиховісний привид, застогнавши тужливо й тягуче, заскреготавши ненаситними залізними зубами, і... для обр'їв Миргорода зник... Але раніш, ніж досягнути кордону, він муситиме ще й удень минати залізничні станції УССР, де селяни супроводжуватимуть його божевільними від голоду очима» (Звичайна, 1953b, с. 46).

Олена Звичайна побудувала свій нарис «Миргородський ярмарок» на свідомому алюзійному зіставленні з повістями М. Гоголя. Письменниця неодноразово наголошувала, що українська тема в гоголівській творчості створюється у стилістиці і поетиці романтичної традиції, натомість свій нарис вона витримує в реалістичній манері. Навіть завершує твір приміткою, де прямо вказує, що він ґрунтований на реальних фактах, збережені справжні імена та прізвища дійових осіб. Один із синів Самодина жив у США (Звичайна, 1953b, с. 47).

Олена Звичайна включила у свій текст ремінісценції із «Сорочинського ярмарку», «Майської ночі, або Утопленої», «Повісті, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», «Старосвітських поміщиків», «Мертвих душ» М. Гоголя. Така широта охоплення художнього матеріалу підкреслює змістову й художню значущість гоголівського слова в концепції світу письменниці-емігрантки. Зіставляючи гармонійно-ідилічний, напоєний сонцем і радістю світ «Вечорів на хуторі біля Диканьки» з похмуро-безнадійною радянською дійсністю 1930-х років, Олена Звичайна виносить вирок сталінській тоталітарній системі. Її твір – нищівний документ безжального часу, заснований на фактографічній точності деталей, пронизаний публіцистичною гостротою, сатирою та сарказмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гоголь М. В. Зібрання творів : у 7 т. / упоряд. П. В. Михед ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 1 : Вечори на хуторі біля Диканьки. 256 с.
- Гоголь М. В. Зібрання творів : у 7 т. / упоряд. П. В. Михед ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 2 : Миргород. 240 с.
- Звичайна О. Миргородський ярмарок. Вінніпег : Тризуб, 1953. 46 с.
- Звичайна О. Миргородський ярмарок. Мюнхен, 1953. 47 с.
- Кушнерьова М. О. Гоголівський текст в українській літературі другої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Глухів, 2017. 204 с.
- Ленська С. В. Анти тоталітарний дискурс у малій прозі Олени Звичайної. *Вісник Маріупольського державного університету. Філологія*. 2015. Вип. 13. С. 37–45.
- Манн Ю. Гоголь. *История всемирной литературы* : в 9 т. / гл. редкол. Г. П. Бердников. Москва, 1989. Т. 6. С. 370–371.
- Мацапура В. І. Міфопоетичний образ України в гоголівських «Вечорах на хуторі біля Диканьки». *М. Гоголь і Україна* : зб. наук. пр. / гол. ред. О. М. Ніколенко ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. С. 74–82.
- Ніколенко О. М., Пашченко В. О. «Геній із геніїв». Образ Миколи Гоголя у щоденниках Олесь Гончара. *М. Гоголь і Україна* : зб. наук. пр. / гол. ред. О. М. Ніколенко ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. С. 3–9.
- Олена Звичайна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Олена_Звичайна (дата звернення: 16.02.2019).

REFERENCES

- Hohol, M. (2008). Zibrannia tvoriv u semy tomakh [Collection of works] (Vol. 1. *Vechory na khutori bilia Dykanky*) [*The mythopoetic image of Ukraine in Gogol's "Evenings on a Farm near Dikanka"*]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hohol, M. (2008). Zibrannia tvoriv u semy tomakh [Collection of works] (Vol. 2. *Myrhorod*) [*Mirgorod*]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kushnerova, M. O. (2017). *Hoholivskiy tekst v ukrainskii literaturi druhoi polovyny XX stolittia* [Gogol's text in the Ukrainian literature of the second half of the twentieth century] (PhD diss.). Hlukhiv [in Ukrainian].
- Lenska, S. (2015). Antytotallitarnyi dyskurs u malii prozi Oleny Zvychainoi [Anti-totalitarian discourse in Short Stories by Olena Zvychaina]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Filolohiia* [Bulletin of the Mariupol State University. Philology], 13, 37–45 [in Ukrainian].
- Mann, Ju. (1983). Gogol. In *Istoriia vseмирnoi literatury* [History of world literature] (Vol. 6, pp. 370–371). Moscow: Nauka [in Russian].
- Matsapura, V. I. (2009). Mifopoetychnyi obraz Ukrainy v hoholivskykh «Vechorakh na khutori bilia Dykanky» [The mythopoetic image of Ukraine in Gogol's "Evenings on a Farm near Dikanka"]. In O. M. Nikolenko (Ed.), *M. Hohol i Ukraina [Gogol & Ukraine]* (pp. 74–82). Poltava [in Ukrainian].
- Nikolenko, O. M., & Pashchenko, V. O. (2009). "Henii iz heniiv". Obraz Mykoly Hoholia u shchodennykh Olesia Honchara ["The genius of geniuses". An image of Mykola Gogol in Oles Honchar's diaries]. In O. M. Nikolenko (Ed.), *M. Hohol i Ukraina [Gogol & Ukraine]* (pp. 3–9). Poltava [in Ukrainian].
- Olena Zvychaina. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Olena_Zvychaina. [in Ukrainian].
- Zvychaina, O. (1953a). *Myrhorodskiy yarmarok [Mirgorod's fair]*. Vinnipeh: Tryzub [in Ukrainian].
- Zvychaina, O. (1953b). *Myrhorodskiy yarmarok [Mirgorod's fair]*. Miunkhen [in Ukrainian].

SVITLANA LENSKA

RECEPTION OF GOGOL'S MOTIVES IN "THE MIRGOROD FAIR" BY OLENA ZVYCHAINA

The article deals with the forms of reception and interpretation of Gogol's motives in the essay "The Mirgorod fair" by the writer-emigrant Olena Zvychaina (1902–1985). The work was written up to the twentieth anniversary of the Holodomor in Ukraine and was published simultaneously in two publishing houses, in Winnipeg and Munich, which showed the conceptual importance of the essay in the creative work of the author.

The aim of this study - the specifics of the reception of M. Gogol's work by Olena Zvychaina in her essay "The Mirgorod Fair".

The emigrant writer leaned away from the romantic and cheerful atmosphere of "The Sorochinsky fair" by Gogol and revealed a creepy picture of the hungry existence of the Ukrainian peasantry, set on the brink of death by anti-human power.

Olena Zvychaina deliberately introduces an allusion comparison of her work with Gogol's, using the method of antithesis: in the polyphony of the nineteenth century fair, she opposes the deaf human humor of the half-dead people who came to exchange the last valuable things (shirts, towels, tablecloths, etc.) for bread. The main hero of the essay, the fat and humble grain grower Mikhail Semenovich Samodin brought for sale the incredible beauty of the plague from the dowry of his grandmother, that is woven in the days of Gogol. After exchanging a family relic to bread, he died before he returned his home. The final picture of a clear lunar night contrasts sharply with the grief and death depicted in the essay by Olena Zvychaina.

This article reports the results of reminiscences with Gogol's texts. They are at the level of titles, hidden citations, allusions, hints, and journalistic appeals to Gogol. Olena Zvychaina is not limited only to the debut novel from "Evenings on a Farm near Dikanka", referring also to the story "May Night or Drowned", to works from the collection "Mirgorod" ("The Tale of How Ivan Ivanovich and Ivan Nikiforovich quarreled", "Starosovitsky landowners"), to "The Dead Souls". Gogol's works allow the author to satirically depict the contemporary reality of her, to reveal her inhumane character.

Key words: reception; reminiscence; anti-totalitarian orientation; essay; romanticism; realism; Gogol; Olena Zvychaina.

Одержано 16.04.2019 р.